

Záróbeszámoló

a T 037516 számú OTKA-pályázatról

A „Régi magyar kéziratok kiadásra való előkészítése és kiadása” című pályázat azoknak az 1980-as évek óta tervszerűen folytatott munkálatoknak a része, amelyek tanszékünkön (ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék) eddig csaknem 30 kódex és számos más, a magyar nyelvtörténet kutatásához fontos forrás közzétételét eredményezték. A munkálatok három témakörhöz, s ennek megfelelően három kiadványcsoporthoz köthetők: 1. Régi Magyar Kódexek, 2. A magyar nyelvtörténet forrásai, 3. Régi Magyar Levelestár.

1. A kódexek kötetei az eredetinek (korábban fénykép vagy mikrofilm alapján, újabban elektronikus adathordozóról készült) hasonmását, jegyzetekkel kommentált betűhű átíratát, valamint az értékes, tudományos kutatásokra alapozott és további kutatásokhoz felhasználható szakmai bevezetőt tartalmazzák. A kódexek ilyen formában való kiadása azért vált szükségessé, mert a Volf-féle Nyelvemléktárban több mint egy évszázada kiadott kódexek közlési elvei régen elavultak, a kötetek – elsősorban az akkori nyomdatechnikai korlátok következtében – távol állnak a jelenkori filológiai követelményektől, és nem pótolják az eredeti kéziratok kézbevételeit. Az eredeti kéziratoknak a nem szorosan vett paleográfiai-kodikológiai kutatásokban való használata állagmegóvási okokból egyébként is erősen problematikus. (A műveket őrző gyűjtemények ezeket a nehézségeket a források digitalizálásával igyekeznek áthidalni. Ezek a munkálatok azonban a mindenkori anyagi lehetőségektől függenek, s egyelőre nem várható, hogy teljes mértékben felváltanák a könyv formában elérhető hiteles forráskiadványokat.)

A korábbi ilyen publikációk vagy nem tartalmazzák a kódex fakszimiléjét (mint a Mészöly-féle Bécsi Kódex vagy a Nyíri Antal-féle Müncheni Kódex-kiadás), vagy csak az eredeti fényképmásolatát teszik közzé, átírást nem tartalmaznak, s az ebből adódó nehézségekkel a használónak kell megbirkóznia. A jelen vállalkozás azt a ma is korszerűnek mondható gyakorlatot folytatja, amely az 1960-as évek elején a Példák könyve közreadásával kezdődött meg, de néhány további kódex (például Birk-kódex, Cornides-kódex) kiadása után sajnálatosan megszakadt, s folytatása a 80-as évek elején P. Balázs János gondozásában közzétett Jókai-kódex megjelenése után nem látszott garantáltnak. A Benkő Loránd irányításával kezdődött, majd E. Abaffy Erzsébet és Korompay Klára vezetésével folyó kutatások – a jelenlegi pályázati ciklus előzményei – folyamatossá tették a kódexek

megjelenését, s jelentős módszertani eredményekkel is jártak. A jelen pályázatot követő újabb négyéves ciklusban – melyhez a pályázati forrásokat 2005-ben elnyertük – a munkálatok lezárására, a tapasztalatok szakmai értékelésére is sor kerül.

Azt, hogy ez a munka valós szükségletekkel találkozik, mindenekelőtt az jelzi, hogy a kötetek kelendőek, s a sorozat egyes korábbi darabjai ma már csak nagyon nehezen szerezhetők be, vagy teljesen elfogytak annak ellenére, hogy külső terjesztésük rendkívül nehézkes.

A még ki nem adott kódexek közül a jelenlegi pályázat terveiben a Kazinczy-kódex és a Pozsonyi Kódex a nyomtatásban megjelenő, A Tihanyi Kódex és az Apor-kódex pedig kiadásra előkészítendő művek között szerepelt. Az előbbiek közzététele 2003-ban, illetőleg 2004-ben megtörtént (lásd a Zárójelentés publikációs jegyzékét is). Teljesen elkészült a Tihanyi Kódex kézírata (Kovács Zsuzsa munkájaként) is. Tekintve, hogy ez a kódexünk igen nagy terjedelmű (tehát munka- és költségigényes), keletkezéstörténetében pedig szoros kapcsolatot tart a Kazinczy-kódexszel, célszerűnek látszott a kutatást teljesen erre koncentrálni, így a sok tekintetben problematikus Apor-kódex munkálatai nem kezdődtek el. (A gondok jelzésére ezúttal csak annyit, hogy a kézirat nem Magyarországon található, az elmúlt hatvan évben nem fordult meg kutató kezében, s felderítéséhez valószínűleg erdélyi nyelvész és levéltáros kollégák segítségét is igénybe kell venni.)

A kódexek nyomdai munkálatait a Pharmapress Kiadó végezte, illetőleg végzi, s az eredetileg nem ilyen feladatokra szakosodott üzem szakembereivel kitűnő együttműködést sikerült kialakítani. A Tihanyi Kódex megjelenése 2006 első felében várható.

2. A magyar nyelvtörténet forrásai sorozatban korábban 16–17. századi nem egyházi tárgyú kéziratok művek jelentek meg, majd két kézirat nyelvtan kiadására került sor. A jelenlegi pályázat a nyelvtudomány-történet irányába mozdult el: két 17. századi latin nyelvű magyar nyelvtan hasonmást és magyar fordítását tartalmazó kiadása készül el. Ezek a nyelvtanok (Szeneci Molnár Albert 1610-ben, illetőleg Pereszlényi Pál először 1682-ben publikált műve) a magyar grammatikatörténetnek eminens dokumentumai. Mindkettőt közölte Toldy Ferenc a *Corpus Grammaticorum*-ban (1866), az a kiadás azonban a mai filológiai követelményeknek nem felel meg. A hasonmás mellett a magyar fordítás közlését messzemenően indokolja az a tény, hogy a latin nyelvismeret visszaszorulásával ezek a tudománytörténeti szempontból megkerülhetetlen művek ma már a szakemberek közül is csak kevesek számára valóban hozzáférhetők. E két nyelvtan kiadásával immár mindhárom jelentős korai grammatika olvasható magyar nyelven is. (Sylvester János 1539-es *Grammatica Ungarolatinája* – igaz, a hasonmás nélkül – már korábban megjelent.) Mindháromnak ugyanaz

a kutató – C. Vladár Zsuzsa – a fordítója. Mind a Szenczi-, mind a Pereszlényi-féle nyelvtan mostani kiadásának külön értéke a fordító készítette bevezető tanulmány és a kiegészítő jegyzetapparátus. C. Vladár Zsuzsa, aki (azóta nyomtatásban is megjelent) PhD-értekezését a korai grammatikák műszóhasználatából írta (lásd a Zárójelentés publikációs listáját is), behatóan ismeri a kérdés hazai és nemzetközi szakirodalmát, így mindkét kötet jóval többet nyújt a felhasználó számára egyszerű forrásközlésnél.

Szenczi Molnár Albert nyelvtana 2004-ben megjelent, Pereszlényi Pál művének megjelenése 2006 első felében várható. Mindkét kiadvány előállítója az AKAPRINT Kiadó és Nyomda.

3. Az Országos Levéltár és más gyűjtemények missziliseinek gyűjtése és feldolgozása is több mint húsz éve folyik a tanszéken. (Eddig egy vaskos kötet jelent meg belőlük Hegedűs Attila és Papp Lajos szerkesztésében.) – Kiadás előtt áll a „Huszonöt levél a 16. századból” című gyűjtemény, amely az Országos Levéltárban őrzött Máriássy családi levéltár anyagából való válogatás, Darvas Anikó feldolgozásában. A betűhű átirat mellett a kiadvány kiemelhető lapokon tartalmazza valamennyi levél eredeti méretű fakszimiléjét, jelentősen megkönnyítve ezzel a misszilisek tanulmányozását. (A hasonmások elektronikus adathordozóról készültek.)

A kiadványt az AKAPRINT Kiadó és Nyomda állítja elő, megjelenése a Régi Magyar Levelestár 2. köteteként 2006-ban várható.

Elkészült Terbe Erika munkájaként a Batthyányné Svetkovics Katalin levelezését feldolgozó kiadvány kézírata is, ennek publikálása azonban csak a kutató hasonló tárgyú PhD-értekezésének a közeli jövőben esedékes megvédése után várható.

A felsorolt források a magyar kulturális örökség részét képezik, publikálásuk jelentős lépés ennek az örökségnek a hozzáférhetővé tételében. A források hiteles fényképei, betűhű átiratai és jegyzetapparátusai nemcsak a magyar nyelvtörténet, hanem az irodalom- és művelődéstörténet, valamint a kodikológiai és a paleográfiai kutatások szempontjából is nélkülözhetetlenek. A kiadványokat bevezető lektorált tanulmányok pedig önálló, új eredményeket felmutató tudományos teljesítmények.

A kutatás módszere mindenkor az érintett forrás jellegétől függ; erről a korábbi beszámolókból már részletesen szóltunk. A feladatok megoldásában gyakran támaszkodunk külső szakértők segítségére is. A nagy budapesti közgyűjtemények (az OSZK, az MTAK kéziratára, az Egyetemi Könyvtár), valamint az MTA kodikológiai kutatócsoportjának munkatársai közül többen rendszeresen közreműködnek a felmerülő kérdések megválaszolásában vagy a magyar fordítások latin forrásainak felderítésében, illetőleg vállalják a kiadványok szakmai lektorálását. A kéziratkiadás fontos szerepet kapott a

tudományos utánpótlás nevelésében is. A kódexkiadásban már egyetemi hallgatóként részt vevők közül többen írták és védték meg sikeresen PhD-értekezésüket (például Oszkó Beatrix 2003-ban, Kovács Zsuzsa 2004-ben). Készült, illetőleg készül PhD-értekezés a korai nyelvtanok (C. Vladár Zsuzsa), illetőleg a misszilis-program (Terbe Erika, Darvas Anikó) alapján is.

A kiadásokhoz korábban mérethű fényképmásolatokat használtunk (így készült még a jelenlegi pályázat keretében is a Pozsonyi Kódex), melyeknek beszerzése nagyon költséges volt. Újabban a nyelvemlékeket őrző közgyűjtemények reális díj ellenében vállalkoznak a kézirat CD-n való rögzítésére. Így a képernyőn vizsgálhatók a szövegek egészen apró, finom részletei is. Ez ugyan nem teszi feleslegessé az eredeti esetenkénti megtekintését, de lényegesen kevesebb veszéllyel jár a sérülékeny, több száz éves emlékekre, mint a korábbi gyakorlat.

A módszerek változása a kutatások eszköztárát tekintve is változással jár. Ma már magától értetődő az átírt szöveg azonnali számítógépes rögzítése és elektronikus adathordozón való tárolása. Reális igény az ún. mobil munkaállomások használata, de továbbra is szükség van a papír alapú példányokra is, s az ezekhez szükséges nyomtató és másoló kapacitásra.

Mínt hogy a pályázat során elsőrendű feladatnak azt tekintettük, hogy a kéziratok minél előbb megjelenjenek nyomtatásban, az erőforrásokat a nyomdai költségek fedezésére igyekeztünk koncentrálni. Fontosnak tartottuk a kutatáshoz szükséges szakirodalom bővítését, a könyvbeszerzést is. Ezekhez képest az eszközigényt – tekintettel az eszközök eleve magas árára és a fenntartás költségeire – viszonylag szerényen terveztük. Feltétlenül szükségesnek látjuk, hogy az informatikai fejlesztésre – akár külön pályázatok keretében – az ún. hagyományos társadalomtudományi-humán szakokon is a jelenleginél nagyobb lehetőségek legyenek.

Szólni kell a pályázati szakasz összefoglalása kapcsán azoknak a gazdasági intézkedéseknek a hatásáról is, amelyek a 2004. és a 2005. évet érintették. A kutatócsoport hagyományosan puritán szellemben dolgozik, indokolatlan költségesre aligha lehetne példát találni. A jelzett intézkedéseket is indulatok nélkül, fegyelmezetten vettük tudomásul, annak tudatában, hogy az OTKA Iroda a rendelkezéseknek csupán végrehajtója, s nem kezdeményezője. A kialakult helyzetet azonban semmiképp sem tekinthetjük normálisnak. Ha a pályázatok során a kutatások vezetői kénytelenek a tervekbe a várható elvonásokat is beszámítani, az előbb-utóbb sajátos inflációt idéz elő, s tovább csökkentheti a tényleges kutatásra fordítható összegeket. (Ha pedig nem ezt teszik, akkor egy idő után nem vállalhatják

a felelősséget a benyújtott tervek végrehajtásáért, s az egész rendszer válik komolytalanná.)
Míthogy a felsőoktatási intézmények nagy részének nincs más forrása a tudományos kutatáshoz, mint amit a tudományos pályázatokból – s közöttük is nagy részben az OTKA-ból – kap, a helyzet illetén alakulása elég komoly veszélyekkel fenyeget. Ez pedig az olyan kutató szájízét is megkeseríti, aki egyébként joggal érezheti úgy, hogy az általa irányított csoport eredményesen és felelősséggel dolgozott.